

DE MODERNE TOEKOMST IS GROEN

Bart Snels

Joop den Uyl schreef in 1956 dat 'het liberalisme als politieke stroming had afgedaan'.¹ Dat was ronduit voorbarig. Vanaf ongeveer 1980 kreeg het liberale markt-denken de politieke wind in de rug. In zijn beroemde Den Uyl-lezing in 1995 deed Wim Kok de voorspelling dat twee politieke stromingen het debat zouden gaan domineren: de liberale en de sociaal-democratische.² In de hoogtijdagen van de paarse kabinetten vond Kok de christendemocratie of het conservatisme blijkbaar geen relevante beweging meer. Enkele jaren geleden werd het conservatisme echter weer een bepalende factor in de politiek en niet alleen in Nederland. Deze twee voorbeelden laten zien dat voorspellingen over het wel en wee van politieke partijen nogal eens voorbarig zijn. Dat is volgens mij ook het geval in de analyse van Wim van Noort in de vorige editie van dit jaarboek, waarin hij pessimistisch is over de toekomst van groene partijen in Europa.³ Hij doet dat vooral op basis van de constatering dat groene partijen – ik zal me in dit stuk concentreren op GroenLinks – geen grote electorale doorbraak hebben gemaakt, terwijl dat wel gelukt is bij populistische partijen. In deze reactie zal ik de politieke kansen van GroenLinks in een meer lange-termijnperspectief plaatsen.⁴

MODERNISERING OP LANGE TERMIJN

Groene partijen zijn een product van wat sociologen het proces van modernisering noemen.⁵ Ontwikkelingen als individualisering, rationalisering, globalisering en migratie hebben zich decennialang gestaag doorgezet. Dit zijn geen opzichzelfstaande trends. Deze ontwikkelingen beïnvloeden elkaar wederzijds en beschrijven zo gezamenlijk een complex moderniseringsproces. Om dit proces eenvoudig te beschrijven, maak ik onderscheid tussen twee overkoepelende concepten: individualisering en globalisering.

Een algemene definitie die bijvoorbeeld het Sociaal Cultureel Planbureau hanteert voor individualisering is dat er sprake is van een groeiende autonomie van het individu ten opzichte van zijn directe leefomgeving. Voor de wijze waarop mensen hun leven vormgeven zijn ze steeds minder afhankelijk van hun afkomst; ze zitten minder vast aan hun familie en de gemeenschappen waaruit ze voort-

komen. Mensen hebben een grotere keuzevrijheid gekregen bij de inrichting van hun leven. Sociologen onderzoeken dit proces empirisch – zonder daar direct een moreel of politiek oordeel aan te verbinden – door naar allerlei facetten van maatschappelijke ontwikkelingen te kijken. Zo onderzoeken ze onder andere de samenstelling van huishoudens, de tijdsbesteding van mensen, het lidmaatschap van politieke partijen of andere maatschappelijke organisaties. Dergelijke informatie zegt veel over de veranderingen in de wijze waarop grote groepen mensen hun leven inrichten.⁶

De emancipatie van het individu is één van de belangrijkste politieke ontwikkelingen van de afgelopen decennia. Vergeleken met een halve eeuw geleden zijn mensen minder afhankelijk van de sociale verbanden waarin zij leven bij de keuzes voor een partner, de opleiding die zij gaan volgen, het werk dat ze gaan doen, de levensovertuiging en de levensstijl die ze hanteren. De emancipatiebewegingen in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw hebben dit individualiseringsproces versneld. Door de emancipatie van vrouwen heeft het traditionele kostwinnersmodel, waarbij de man werkt en de vrouw zorgt, snel aan populariteit ingeboet. Tegenwoordig wordt van vrouwen verwacht – en willen vrouwen dat vooral zelf – dat zij participeren op de arbeidsmarkt. De emancipatie van homo's past als ontwikkeling ook in dit individualiseringsproces. Hoewel nog niet overal – denk aan verschillende geloofsgemeenschappen – is de acceptatie van homoseksualiteit de laatste decennia onmiskenbaar toegenomen.

Een halve eeuw geleden noemde slechts een kwart van de Nederlanders zich buitenkerkelijk. Tegenwoordig geldt dat voor bijna tweederde van de bevolking. Het kerkbezoek is drastisch afgenomen. In rap tempo is de geloofsbeleving van veel mensen geïndividualiseerd. Mensen bepalen zelf hoe zij hun geloof praktiseren en laten zich dat niet voorschrijven door vastgestelde regels of kerkelijke leiders. Ondanks de komst van de islam naar Nederland is er een duidelijke seculariseringstrend te zien. Deze trend is verbonden met de trend van politieke ontideologisering. Burgers zijn als lid of als kiezer minder gebonden aan vaste politieke partijen. Zij maken kritisch hun eigen keuzes en stemmen niet automatisch op de partij waarop ook hun ouders stemmen.

Dit individualiseringsproces heeft invloed op hoe mensen samenleven. Het dwingende karakter van familie, sociale klasse, vakbond, kerk of politieke partij in het verzuilde Nederland betekende dat het leven van mensen in grote mate bepaald werd door de waarden van collectieve verbanden. Veel maatschappelijke organisaties die op groepsloyaliteit gebaseerd zijn hebben hun ledental zien afnemen. Dat wil niet zeggen dat mensen niet meer begaan zijn met maatschappelijke ontwikkelingen, het betekent alleen dat zij hun engagement op een andere manier vorm geven. Waar bijvoorbeeld het ledental van vakbonden en politieke partijen trendmatig is gedaald, is dat van natuur- en milieuorganisaties, consumentenorganisaties en organisaties gericht op sport en recreatie gestaag gestegen. Ook het

vrijwilligerswerk is niet afgenomen, maar wel van aard veranderd: sterker projectgericht en met wisselende rollen en doelen.

Naast individualisering is globalisering een andere belangrijke maatschappelijke ontwikkeling van vooral de laatste drie decennia. Al eeuwenlang gaan mensen en goederen de wereld over. In verschillende perioden in de geschiedenis trokken de Romeinen, de Portugezen, de Hollanders, de Britten over de aarde om gebieden te veroveren of handel te drijven. Toch droeg de internationale handel voor slechts een minuscuul deel bij aan de totale wereldproductie. Pas sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw is er werkelijk sprake van economische globalisering. Door de wereldwijde handelsliberalisatie, de technologische vooruitgang en de kostendaling van transport en communicatie is het aandeel van de export in de productie van westerse landen verdubbeld. De kredietcrisis en de nu sterk fluctuerende prijzen voor olie en voedsel betekenen een tijdelijke economische terugval, maar op termijn zal de snelle opmars van de internationalisering van de economische verhoudingen zich naar verwachting doorzetten. Een grote bijdrage hieraan levert de Chinese economie die jarenlang spectaculair is gegroeid met ongeveer tien procent per jaar. Dit geldt in mindere mate ook voor de economie van India, dat een aantrekkelijke vestigingsplaats is voor grote bedrijven die een deel van hun productie naar het buitenland willen verplaatsen.

Nederland had altijd al een open economie, maar de economische globalisering en de liberalisering van de Europese markt heeft de afgelopen twintig jaar ertoe geleid dat ons land zich nog meer is gaan richten op internationale handel. Dat heeft het functioneren van de arbeidsmarkt veranderd. Door internationale concurrentie en technologische vernieuwing moeten bedrijven zich sneller aanpassen. Die grotere dynamiek betekent dat mensen sneller hun baan kwijtraken, maar ook sneller nieuw werk vinden. Per saldo is het tempo van de creatie van nieuwe banen structureel hoger dan het tempo van de vernietiging van banen. Overigens wisselen mensen niet alleen gedwongen van baan. Door het proces van individualisering kiezen mensen er vooral ook zelf voor om vaker ander werk te gaan doen. De baan voor het leven wordt in onze moderne samenleving zo steeds zeldzamer. De gemiddelde baanduur ligt nu op ongeveer negen jaar.

Niet alleen geld en goederen gaan de wereld over, ook mensen doen dat. Na de Tweede Wereldoorlog was Nederland een emigratieland. Grote groepen Nederlanders vertrokken naar landen als Australië, Nieuw-Zeeland en Canada. Dat veranderde in de jaren zestig. Toen kwamen eerst de gastarbeiders uit vooral Turkije en Marokko in onze fabrieken werken. Daarna volgden uit onze koloniale gebieden de Antillianen, de Arubanen en de Surinamers. In de jaren tachtig bleef de immigratie hoog door huwelijksmigratie en gezinshereniging en door de komst van politieke vluchtelingen. Van de Nederlandse bevolking is nu ongeveer tien procent van niet-westerse afkomst. Acht procent komt oorspronkelijk uit andere westerse landen. De immigratie heeft zo de samenstelling van de bevolking veranderd. Dat

is vooral te zien in de wijken van de vier grote steden. Daar is sprake van etnische concentratie van niet-westerse allochtonen. In totaal zijn er zo'n 450 buurten met meer dan een kwart allochtonen.

De belangrijkste waarden voor GroenLinks zijn ecologische duurzaamheid, culturele openheid, sociale rechtvaardigheid en internationale solidariteit. Deze waarden passen bij de lange trend van maatschappelijke modernisering en zijn vergelijkbaar met de wijze waarop andere groene partijen in Europa hun waarden en profiel definiëren, zij het dat er een verschil is in hun ontstaansgeschiedenissen. Sommige Europese groene partijen zijn niet uit kleine linkse partijen ontstaan, maar komen zelfstandig voort uit de milieubeweging. Deze combinatie van waarden laat zien dat de groene politiek zich geleidelijk aan tot zelfstandige politieke stroming ontwikkelt en zich onderscheidt van de sociaal-democratie of de oude linkse ideologieën.

Ten eerste is het proces van ontideologisering af te lezen aan de wijze waarop groene partijen afstand nemen van utopische ideologieën. Groene partijen hebben tal van inspiratiebronnen en wortels in verschillende maatschappelijke bewegingen, zoals de milieubeweging, de vredesbeweging, de strijd tegen racisme en voor vrouwen- en homo-emancipatie. Ten tweede sluit het centraal stellen van milieupolitiek aan bij de trend dat postmaterialistische waarden aan belang winnen ten koste van klassieke sociaal-economische waarden als inkomenszekerheid. Vooral de PSP en de PPR hadden als voorlopers van GroenLinks het milieu al sinds de jaren zeventig centraal staan in het politieke optreden. Ten derde zijn de trends van individualisering en globalisering terug te vinden in de formulering van de kernwaarden en de doelstellingen in de groene politieke programma's. Het individu staat hierin centraal. Het gaat om het belang van individuele emancipatie en het strijden voor gelijke rechten voor iedereen – zoals homo's en vrouwen. Overigens is emancipatie ook een postmaterialistische waarde die past in de trend van ontideologisering en in Nederland gekoppeld is aan de ontzuiling. Vrijheid en zelfbeschikking en de mogelijkheden voor iedereen om zelf vorm te geven aan het eigen leven, staan bijvoorbeeld ook centraal in het beginselprogramma van de Duitse Grünen dat in 2002 is vastgesteld. Globalisering en migratie worden tenslotte expliciet aan de orde gesteld in het kosmopolitische streven naar solidaire internationale politiek met culturele openheid als belangrijke waarde.

POLITIEKE CONJUNCTUUR EN STRUCTURELE PROBLEMEN

Sinds een aantal jaren is er sprake van een antimoderne reactie. De verkiezingsuitslagen vanaf 2002 laten dat zien. Progressieve moderniseringspartijen als GroenLinks en D66 behaalden geen goede uitslagen. De progressieve vleugels in de PvdA en de VVD, die in de jaren negentig dominant waren toen het geloof

in modernisering groot was, strijden vooral met de conservatieve vleugels binnen deze partijen. Het waren vooral conservatieve partijen – van linkse of rechtse signatuur – die verschillende verkiezingen wonnen. De vrees voor economische tegenspoed, de integratie van migranten en extremistisch geweld, werden politieke thema's die door conservatieven werden verbonden aan moderniseringsprocessen als individualisering en globalisering. De SP straalt nostalgie uit naar de klassieke verzorgingsstaat, wil globalisering stoppen door bijvoorbeeld de grenzen te sluiten voor arbeidsmigranten en keert zich tegen de Europese Unie. Het CDA en de ChristenUnie doen een appèl op waarden en normen vanuit het idee dat de individualisering te ver is doorgeschoten. Dat zou ten koste zijn gegaan van de traditionele gemeenschapszin. Rechts-populistische politici als Verdonk en Wilders vrezen de teloorgang van de Nederlandse identiteit. De politieke programma's van linkse en rechtse behoudzucht zijn de afgelopen jaren succesvol geweest. Een belangrijke verklaring daarvoor is van conjuncturele aard. Sinds de economische crisis van na de eeuwwisseling, met een beperkte opleving daarna, de gespannen internationale verhoudingen door de oorlogen in Irak en Afghanistan en de moorden op Fortuyn en Van Gogh heerst er pessimisme in Nederland. Het is een politieke wetmatigheid dat kiezers in een dergelijke situatie eerder geneigd zijn conservatief te stemmen dan in tijden van voorspoed, zoals in de jaren negentig. Om een voorbeeld te noemen: postmaterialistische waarden als emancipatie en zorg voor het milieu staan hoger op de agenda als mensen niet bevreesd zijn voor het verliezen van werk en inkomen.

Juist omdat kiezersvoorkeuren tegenwoordig sterker fluctueren dan vroeger, kan het politieke tij ook gemakkelijk keren. De politieke conjunctuur kan weer omslaan bij het uitblijven van negatieve incidenten, bij een forse economische opleving – het is moeilijk te voorspellen hoe snel de wereldeconomie zich herstelt van de negatieve effecten van de kredietcrisis – en bij internationale verhoudingen die zich ontspannen onder Barack Obama als de nieuwe Amerikaanse president. Dat kan de onzekerheid bij mensen doen afnemen en opent nieuwe perspectieven voor progressieve partijen waardoor partijen met een antimoderne opstelling de wind uit de zeilen genomen wordt. Postmaterialistische waarden als de zorg voor het milieu, democratisering en emancipatie komen dan weer hoger op de politieke agenda. Politieke debatten zullen naar verwachting minder ideologisch worden gevoerd – ideologische polarisatie is hét kenmerk van het huidige antimoderne tijdperk – en maatschappelijke problemen weer meer rationeel en pragmatisch kunnen worden aangepakt.

Hoewel het moderniseringsproces politiek vertraagd kan worden, is het niet waarschijnlijk dat er nu een einde komt aan dat proces. Globalisering en vergrijzing – voortvloeiend uit het moderne individualiseringsproces en de toename van technologische mogelijkheden – zijn langetermijntrends. Er is geen enkele reden om te twijfelen aan de voorspellingen dat de groei van internationale handelsrela-

ties structureel zal blijven toenemen, ook al gaan de internationale onderhandelingen over de handelsregels moeizaam en ondanks conjuncturele tegenvallers. Ook ligt het niet in de verwachting dat drastische veranderingen in geboorte- en sterftecijfers de vergrijzing zullen tegenhouden. Tevens is de emancipatie van vrouwen nog lang niet voltooid.

Deze maatschappelijke ontwikkelingen zullen leiden tot nieuwe problemen en onzekerheden. De kosten en baten van globalisering zijn niet eerlijk verdeeld. Door de verdere individualisering zal een antwoord gegeven moeten worden op de vraag hoe solidariteit en gemeenschapszin op een moderne manier kunnen worden ingevuld. De verliezers van economische globalisering zijn niet gebaat bij de bescherming van de klassieke verzorgingsstaat. De jongste generaties zullen het niet accepteren dat zij de rekening van de vergrijzing moeten betalen. Al deze dilemma's vragen om politieke antwoorden met concrete voorstellen en oplossingen. Bijvoorbeeld voor de hervorming van de ouderwetse verzorgingsstaat, het eerlijk delen van de baten van globalisering en mensen daarbij nieuwe zekerheden bieden, het oplossen van de krapte op de woningmarkt door de koop- en huurmarkt te hervormen of het aanpakken van de klimaatverandering op een manier die mensen optimistisch stemt over een economische ontwikkeling die werk en welzijn biedt. De fluctuerende kiezersbewegingen maken voorspellingen lastig. Het pessimisme van Van Noort over groene partijen is echter voorbarig. Dat groene partijen positiever staan tegenover maatschappelijke modernisering dan conservatieve partijen, wil niet zeggen dat zij geen oog hebben voor de dilemma's. Het verschil is alleen dat zij zich niet tegen deze ontwikkeling *an sich* keren, maar tegen haar nadelen. Concrete voorstellen om die te bestrijden, juist in het belang van diegenen die de effecten van modernisering vrezen, bieden meer perspectief dan het conservatieve linkse of rechtse populisme.

NOTEN

- 1 Den Uyl, 'Liberalisme en socialisme als politieke bewegingen', in Joop den Uyl, *Inzicht en uitzicht. Opstellen over economie en politiek* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 1978), 59
- 2 Wim Kok, 'We laten niemand los' in *We laten niemand los. Den Uyl-lezingen 1993-1999* (Amsterdam: Uitgeverij Podium, 2000)
- 3 Wim van Noort, 'Herfsttij van de ecologische politiek. Opkomst, bloei en verval van groene partijen' in: *Kritiek. Jaarboek voor socialistische discussie en analyse* (Amsterdam: Aksant, 2008)
- 4 Bart Snels en Noortje Thijssen, *De tijd vooruit. Modernisering en de politieke positie van GroenLinks* (Utrecht: Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, 2007)
- 5 Zie bijvoorbeeld Ronald Inglehart en Christian Welzel, *Modernization, Cultural Change, and Democracy. The Human Development Sequence* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005)
- 6 Zie voor cijfers en bronnen: Snels en Thijssen, *De tijd vooruit*.